

Beszámoló a

Csáth Géza naplójának és levelezésének kiadása, életművének monografikus feldolgoása

című NKFIH-112816 (OTKA) program végrehajtásáról

Az 1919-ben tragikus körülmények között, 32 éves korában elhunyt Csáth Géza életműve halála után hosszú évtizedekre feledésbe merült. Rekanonizációja az 1960-as évek közepétől elsősorban Illés Endre, Demény János, Dér Zoltán szövegkiadásainak és tanulmányainak köszönhetően kezdődött meg. Az 1980-as évekre vált világossá, hogy Csáth többirányú (írói, zenekritikusi, zeneszerzői, képzőművészi) életműve a 20. század eleji modernitás időszakának ugyan torzóban maradt, de mégis megkerülhetetlen teljesítménye. Ez a felismerés fejeződött ki abban, hogy a Gondolat Kiadó *Nagy Magyar Írók* című kismonográfia-sorozatában helyet kaphatott az ő életét és életművét összegző munka is, majd a Magvető Kiadónál megindulhatott életművének összkiadása. A munka a naplók hozzáférhetetlensége miatt állt meg az ötödik kötet után 2000-ben, mivel a kiadásra váró anyag, és jórészt a levelezés is magántulajdonban volt. Jelen projekt elindítására ezen források döntő többségének közgyűjteménybe (a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárába) való bekerülésre adta meg a lehetőséget.

A projekt célkitűzése kettős volt. Egyrészt Csáth Géza naplójának, emlékiratainak és levelezésének összegyűjtése és kiadása, másrészt az e munka során feltárára és rendszerezésre kerülő források felhasználásával a korábbi kismonográfiának az élet és életmű egészéről a teljesség igényével áttekintést adó nagymonográfiává való fejlesztése. A munkában a vezető kutató mellett Varga Katalin, a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárának vezető muzeológusa vett részt (ő elsősorban a forrásfeltárás munkáját segítette), valamint egy fiatal munkatárs, Molnár Eszter Edina, akit teljes egészében a projekt terhére és teljes időtartamára alkalmaztunk, és aki a forrásfeltáró munka mellett, a vezető kutatóval közösen, a szövegek sajtó alá rendezésén dolgozott.

A projekt első felében (2014. szeptember 1. – 2016. augusztus 31.) Csáth naplójának és emlékiratainak összegyűjtése és kiadásra való előkészítése állt a munka előterében. A források döntő része a PIM kéziratárában található, de áttekintettünk egyéb közgyűjteményeket (OSZK Kézirattára, MTA Kézirattára, Szabadkai Városi Könyvtár, Szabadkai Városi Múzeum) is. Özvegye segítőkészségének köszönhetően tájékozódunk Dér Zoltán gyűjteményének még magántulajdonban lévő és sajnos meglehetősen rendezetlen anyagában, és betekintést nyerhettünk néhány kisebb jelentőségű magángyűjteménybe is (Réz Pál, Székely Piroska). Az olyan vajdasági magángyűjtemények (Bori Imre, Magyar László) anyagának számbavételére irányuló próbálkozásaink, amelyeknek egykori gazdái már nincsen az élők sorában, sajnos eredményteleneknek bizonyultak; a családtagokkal való tárgyalás itt nem vezetett eredményre. Tudjuk azonban (a vezető kutató ezekbe a forrásokba még az 1980-as, ill. 1990-es években betekintést nyert, fényképezésre, digitalizálásra azonban akkor még nem volt lehetőség), hogy ezek sem terjedelmükben, sem jelentőségükben nem közelítik meg a Dévavári-féle gyűjteményt, naplókat nem tartalmaznak.

Munkánk során bizonyos segítséget jelentett, hogy a korábban magángyűjteményben őrzött és így elérhetetlen naplófolyam 1897 és 1911 között keletkezett része a 2000-es évek elején Dér Zoltánnak, majd özvegyének köszönhetően megjelent, négy vékony kötetben. (Ifj. Brenner József (Csáth Géza): *Napló* (1897–1899). Közreadja, sajtó alá rendezte és az utószót írta Dér Zoltán. Szabadka 2005. [Életjel Könyvek 116.]; Ifj. Brenner József (Csáth Géza): *Napló* (1900–1902). Közreadja és az utószót írta Dér Zoltán. Szabadka 2006. [Életjel Könyvek

117.]; Ifj. Brenner József (Csáth Géza): *Napló* (1903–1904). Közreadja Dér Zoltán. Szabadka 2006. [Életjel Könyvek 120.]; Ifj. Brenner József (Csáth Géza): *Napló* (1906–1911). Dér Zoltán hagyatékából. Szabadka 2006. [Életjel Könyvek 122.] Ebben a kiadásban azonban meglehetősen sok a szöveggondozási (kiolvasási) hiba, és hiányoznak a magyarázó jegyzetek. Kimaradtak belőle kisebb szövegegységek is, az 1911 utáni, nagyon kuszává váló és igen sok filológiai problémát felvető anyag megjelentetésére pedig egyáltalán nem került sor. Csáth 1911 után is folyamatosan írt naplószerű feljegyzéseket, ezeket azonban nem erre rendszeresített külön füzetekben rögzítette, hanem naptárak lapjain, orvosi naplókban, összegémkapcsozott papírlapokon, esetenként papírfecniken, meglehetősen tarka kuszaságban. Míg a fiatal Csáth kézírása viszonylag jól olvasható, addig az utolsó évekből származó, már morfiummal küzdő és egyre szétesettebb alkotó naplófeljegyzései sokszor nehezen kibogarászhatóknak bizonyultak, rendkívül sok feloldásra váró rövidítést tartalmaztak, nem ritkán a különböző feljegyzések kronológiai rendbe állítása sem bizonyult egyszerű feladatnak. Emellett meg kellett birkózni azzal a nehézséggel, hogy időnként ugyanarról az eseményről több helyen is tudósított. Külön problémákat vetett fel Csáth háborús emlékiratainak kiadása. Ezekhez ugyanis többször hozzáfogott, de egyik megkezdett szöveget sem fejezte be, az egyes variációk lapjai viszont a hagyatékban összekeveredtek egymással. A sorrend rekonstruálása a korábbi kiadásban (Csáth Géza: *Emlékirataim a nagy évről*. Háborús visszaemlékezések és levelek. Előszó Dér Zoltán. Szeged 2005. [Lazi K.) több helyen téves; Molnár Eszter Edina szövegkritikai munkájának köszönhetően (Molnár Eszter Edina: *A nagy év: 1914. Csáth Géza világháborús emlékiratainak rekonstrukciója*. In: *Irodalomismeret* 2013/3, 85-95.) viszont most sikerült rekonstruálni a kézirat eredeti egységeit és a szöveget ennek megfelelően közreadni.

Minden esetben a kéziratokból dolgoztunk. Egyetlen kivétel az egyébként legelőször ismertté ún. fürdőorvosi napló vált (Csáth Géza: *Napló 1912–1913*. Szekszárd 1989. [Babits K.]), melynek kézírata mindmáig lappang. Ebből először Illés Endre idézett még az 1960-as években. Mivel az ő hagyatéka Aczél György hagyatékának részeként az MTA Kézirattárába került, így azt reméltük, hogy ebben az egyébként csak külön engedéllyel kutatható együttesben fellelhetjük Csáth kéziratát is. Sajnos reményeink nem teljesültek, viszont őriznek itt egy olyan gépiratot, amely még az eredeti kézirat oldalszámait is jelöli, így feltételezhető, hogy még nem másolatok másolata, hanem az eredetiről készült. Kiadásunkban ezt vettük alapul, a szöveg korábban hozzáférhetővé vált variációinak számos hibáját javítottuk. Bár a projekt az elkészült munkák publikálását forrás hiányában nem ígérte (a pályázat pénzügyi tervének erre vonatkozó sorai az elnyert támogatásban törlésre kerültek), ennek ellenére a már korábban sajtó alá rendezett gimnazistakori naplók („*Méla akkord: hínak lábat mosni*” Naplófeljegyzések 1897-1904, Bp. Magvető K. – PIM, 2013.) után sikerült megjelentetni a kutatás első és második periódusa során sajtó alá rendezett, 1906-1914, ill. 1914-1919 között keletkezett naplókat és emlékiratokat is. (*Úr volt rajtam a vágy*. Naplók és feljegyzések 1906–1914, Bp. Magvető. K. 2016.; *Sötét örvénybe süllyedek*. Naplófeljegyzések és visszaemlékezések 1914-1916, Bp. Magvető K. 2017.)

A projekt második felében (2016. szeptember 1. – 2018. augusztus 31.) erőinket a levelezés összegyűjtésére összpontosítottuk. Korábban, különböző helyeken elszórt közlemények mellett Csáth leveleiből nagyobb tömbök jelentek meg Dér Zoltán Csáthtal és Kosztolányival foglalkozó publikációban (Dér Zoltán: *Az árny zarándoka*. (Csáth Géza emléke) Szabadka 1969. [Életjel Miniaturák 6.]; Dér Zoltán: *Költő családon belül*, ill. *A testvéri felelősség dokumentumai*. In: Uő.: *Ikercsillagok* (Kosztolányi Dezső és Csáth Géza) Tanulmányok, kritikák, dokumentumok. 61–122.; 123–165.), családi leveleit pedig Dér Zoltán hagyatékából özvegye, Beszédes Valéria adta közre 2007–2008-ban három, egyenként 150-200 oldalas kötetben a szabadkai Életjel Könyvek 121., 123., és 125. darabjaiként. (Csáth Géza: *1000 x ölel Józsi*. Családi levelek 1904–1908. Közreadja Dér Zoltán. Sajtó alá rendezte és az utószót írta Beszédes Valéria. Szabadka 2007. [Életjel Könyvek 121.]; Csáth Géza: *1000 x ölel*

Józsí. Családi levelek 1909–1912. Dér Zoltán hagyatékából. Sajtó alá rendezte és az utószót írta Beszédes Valéria. Szabadka 2008. [Életjel Könyvek 123.]; Csáth Géza: 1000 x ölel Józsí. Családi levelek 1913–1919. Dér Zoltán hagyatékából. Sajtó alá rendezte és az utószót írta Beszédes Valéria. Szabadka 2008. [Életjel Könyvek 125.]) A korábban megjelent levélközleményeket már a kutatás első fázisában számba vettük, s igyekeztünk eljutni kézíratainkhoz, mert a naplók közlése során kialakított elvhez, mely szerint minden esetben a kéziratokból dolgozunk, itt is tartani szerettük volna magunkat.

A naplók sajtó alá rendezését követően kezdődött igazán intenzíven a mindmáig kiadatlan levelek feltárására irányuló munka. Korábban Csáthoz írott levelek csak akkor jelentek meg, ha írójuk maga is jelentős személyiség volt (Kosztolányi, Babits, Juhász Gyula, stb), a mi célunk viszont nem csupán Csáth leveleinek, hanem a hozzá írott leveleknek a hiánytalan felkutatása és közreadása volt. A nagy közgyűjtemények (OSZK, MTA, PIM) anyagának és a legnagyobb Csáth-magángyűjtemények a feltárását természetesen már a kutatás korábbi periódusában megkezdttük, elsősorban Varga Katalinnak, a PIM Kézirattára főmuzeológusának köszönhetően. Most a számba jövő egyéb gyűjtemények áttekintésére került sor. Ezek a kutatások (Országos Levéltár, Hadtörténeti Levéltár, Csáth munkahelyének az elmeklinikának az archívuma) ugyan Csáth levelezésének ügyében többnyire negatív eredménnyel zárultak, az elmeklinika archívumából előkerült iratok viszont Csáth ottani tevékenységének pontosabb megismeréséhez járultak hozzá, a Hadtörténeti Levéltárból előkerült, katonarvosi alkalmasságát megállapító vizsgálatok és felülvizsgálatok (kórleírások) jegyzőkönyvei pedig az akkor már erősen morfinista író fizikai és szellemi állapotára vonatkozólag szolgáltak fontos adalékokkal szolgáltak, segítettek tisztázni az életút néhány eddig homályos dátumát is. Ezek az új monográfiában hasznosultak.

A vezető kutató több ízben is járt Palicson (Szerbia), mivel Dévavári Zoltán hagyatékának rendezése közben özvegy újabb és újabb Csáth-levelekre, ill. Csáthoz írt levelekre bukkant. Útjai során alkalmanként százas nagyságrendben fotózott be leveleket, amelyek a kiadásra váró levélanyagot a kutatás kezdetekor kalkuláltnak végül több mint háromszorosára duzzasztották. Mindez nagy örömet jelentett, ugyanakkor a folyamatosan előkerülő új anyag számítógépre vitele jelentősen lassította a korábban összeállt korpusz szöveggondozását, amelyet a közlési elvek világos tisztázása után már természetesen megkezdttük. Megoldás lehetett volna, ha csak Csáth leveleivel foglalkozunk és nem vállalkozunk a hozzá írott levelek sajtó alá rendezésére; a projektben meghatározott feladatunknak így is eleget tehattünk volna. Ha azonban lemondunk a Csáthoz írott levelek felkutatásáról és közléséről, egyben kutatásunk legizgalmasabb eredményéről mondtunk volna le, hiszen Csáth leveleinek egyes kitételei, közlései a hozzá írott levelek nélkül nem értelmezhetők, míg a hozzá írott levelek esetenként olyan adatokat tartalmaznak, amelyek a címzett működését világítják meg.

Éppen ez a kölcsönösség játszhat közre abban, hogy a levelek az eddig csak többnyire a műveiből és naplójából ismert Csáth személyisége újabb, külső nézőpontokkal felvett vonásokkal gazdagodott. Az édesapával és a mostohaanyjával való viszonyának a naplóból eddig inkább csak sejtett megromlása bizonyítást és mindkét fél részéről lehetséges magyarázatokat nyert. Csáth parttalan küzdelme a morfiúmmal – a közvetlen környezet tükrében és a naplóhoz képest – még szomorúbbnak és elkeseredettebbnek hat. Mások leveleinek beemelésével az eddig csak közvetetten, Csáth szemszögéből ismert személyek alakjai (különösen Jónás Olga a maga több mint száz levelével) is hangsúlyosabb körvonalakat kapnak. A teljes levelezéssel megrajzolhatóvá vált a „hármasművész” Csáth irodalmi és művészeti kapcsolati hálója, kibontakoztak művészekkel és orvosokkal szőtt barátságai; ezek a levelek rendre fontos adalékokkal szolgálnak nemcsak saját, de sokszor a levelezőpartner (például Weiner Leó vagy Kosztolányi Dezső) műveinek keletkezéstörténetéhez is. Rajz Sándor 1908 júniusában írott levelei pedig lehetővé teszik annak a mindeddig csak találgatott időpontnak a meghatározását, hogy mikor kerültek Freud munkái először Csáth kezébe.

A munka nagyságrendjének változását látva kezdeményeztük a projekt indulásakor adminisztratív okokból két hónapos késéssel munkába állt fiatal kutató, Molnár Eszter Edina munkaszerződésének 2018. október 31-ig, valamint a teljes projekt futamidejének hat hónappal való, 2019. február 28-ig tartó meghosszabbítását. Ennek hivatalos engedélyezése megtörtént, így – ha megfeszített munkával is – de sikerült a levelezés sajtó alá rendezésével végeznünk. Az összeállt anyag terjedelme (több, mint 80 szerzői ív) legalább háromszorosa annak, mint amennyivel kezdetben kalkuláltunk. Kiadása a Magvető Kiadónak köszönhetően, kétféle formában várható. Elsőként egy gondosan jegyzetelt, névmutatóval és orvosi kifejezések szótárával ellátott, 20 ívet kitevő válogatást vehet majd a kezébe az olvasó 2019 őszén, hagyományos, nyomtatott formában; a teljes anyag pedig e-könyv formátumban válik majd elérhetővé a későbbiekben. Utóbbi elsősorban az irodalom-, az orvos-, a zene- és a művelődéstörténet művelőinek érdeklődésére tarthat számot, előbbi pedig a Csáthot kedvelő, szélesebb olvasóközönség igényeit igyekszik kielégíteni. A válogatás ezért egy olvasmányos, érdekes és változatos szövegkorpusz kialakítását célozza: egyrészt az életút és a művek háttérének minél mélyebb és sokrétűbb megismerését szolgáló, másrészt a Csáthról vagy a korszakról valamilyen különleges információt tartalmazó levelek adják az alapját; miközben egyenlő súllyal jelenik meg bennük Csáth magánélete, valamint írói és orvosi működése.

Ami a Csáth-monográfia elkészítését illeti, azt egyszerre hátráltatta és segítette a többszörösére duzzadt levélanyag. Hátráltatta, mert a szerzőnek munkaideje tervezettnél jóval nagyobb részét kellett annak sajtó alá rendezésével eltöltenie; ez már csak azért elkerülhetetlen volt, mert maga levélanyag a monográfia egyik legfontosabb forrása. Ugyanakkor a rendkívül változatos levélanyag segítette is a munkát, mert olyan adatokra derült belőle fény, amelyek a korábnál jóval pontosabban teszik lehetővé Csáth életútjának a rekonstruálását, és adnak új szempontokat munkái interpretációjához, életműve alakulástörténetének megértéséhez. Ezzel vált teljessé az a szövegfeltáró munka, amely még az 1980-as évek második felében kezdődött el (novellák, esszék, tanulmányok, publicisztikai írások, zenekritikák, színdarabok, elmeorvosi írások, naplók összkiadása), s vált lehetővé Csáth sokáig titokzatosnak tűnő életének és munkásságának a szisztematikus feltárása. A most elkészült, közel harminc szerzői íves monográfia nem az eredeti könyv javított kiadása, hanem újrainírása. Bizonyos részei hasznosultak ugyan az új szövegben, de minden a biográfia a korábban ismertnél jóval szélesebb kontextusába kerül. Mégsem egyszerűen Csáth-életrajzról, modern kifejezéssel élve pszichobiográfiáról van szó, hanem Csáth életművének referenciális megközelítéséről és interpretálásáról. Különböző műfajú írásainak, az életét meghatározó személyes eseményeknek a posztmodern narratológiaelmélet eredményeit hasznosító egymásra olvasása egyrészt új műinterpretációkhoz vezet, másrészt segít megérteni azt, hogy a 20. század elejének talán legsokoldalúbb és legfényesebb egyénisége végülis miért csak töredékes életművet hagyott hátra, s mi vezetett életének személyes tragédiájához. A könyv címe – *Csáth Géza élete és munkái* – utal a régi típusú monográfiák teljesség-igényére, a címre ráerősítő (ön)ironikus alcíme – *Régimódi monográfia* – pedig arra, hogy a valójában jóval többet igyekszik adni egy pozitivista összefoglalónál. Így remélhető, hogy egyszerre lesz képes kielégíteni azok kíváncsiságát, akik elsősorban Csáth tragédiába torkolló életének ok-okozatai összefüggéseire kíváncsiak, mert úgy találják, hogy az író valójában maga is hősei életét élte, és azokét is, akik az életet elsősorban az életmű megértése és interpretálása szempontjából érzik fontosnak. A könyv megjelentetését a Magvető Kiadó vállalta, s várhatóan ez év őszén kerül a könyvesboltokba.

Szeged, 2019. március 25.

Szajbély Mihály

vezető kutató